

VARGHA DOMOKOSNÉ: MÁTYÁS KIRÁLY CSILLAGÁSZJA, ILKUS MÁRTON (1433–1493)¹

**Digitalizálták a Magyar Tudománytörténeti Intézet munkatársai,
Gazda István vezetésével.**

Mostanában gyakran esik szó azokról a második világháború után külföldre hurcolt értékekről, amelyek talán már sohasem kerülnek vissza hazánkba. Legalább ismerjük meg e kincseket! Egyikük annak a Mátyás idejében tündöklő üstökösnek korabeli leírása, amely olyan fényes volt, hogy nappal is látszott.

A sárospataki református kollégiumból a II. világháborúban elhurcolt könyvek között volt a Magyarországon készült első csillagászati kézirat is. Ezt az Ilkus Márton-féle dolgozatot Kazinczy Ferenc ajándékozta az iskolának annak idején, hálából az ott tanultakért.

E kézirat szövegét nagy szerencsénkre Toldy Ferenc szóról szóra közölte 1862-ben, 'Analecta' című kötetében. Érdekes megemlíteni, hogy Toldy 'Analecta'-ja mindössze két példányban jelent meg: az egyiket az Akadémiai Könyvtár őrzi, a másikat az Egyetemi Könyvtár. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára 1987-ben kiadta ezt a kötetet, benne Ilkus Márton írását az 1468-ban felbukkant fényes üstökösről, hatszáz példányban. Érdemes közelebbről is megismerkednünk ezzel a csillagással, aki ötszáz évvel ezelőtt hazánkban tevékenykedett.

Ilkus Márton – eredeti lengyel nevén Marcin Bylica z Olkusza – 1433-ban született Lengyelországban, s 1452-től 1455-ig a krakkói Jagelló Egyetemen tanult. Később Itáliába ment. 1463-ban csillagászatot tanított a padovai egyetemen, majd Rómában Pietro Barbo bíborosnak – a későbbi II. Pál pápának – az udvari asztrológusa lett. Itt ismerkedett meg korának legnagyobb csillagászával, Regiomontanusszal (1436–1476), s hamarosan barátságot kötöttek. Ennek nyoma a tudományos irodalomban is megtalálható: Regiomontanus megörökítette Ilkust 'Dialogus inter Viennensem et Craviensem adversus Gerardum Cremonensem in planetarum theoridcas deliramenta'² című munkájában.

Ebben az időben Janus Pannonius is Rómában tartózkodott, Mátyás király megbízásából keresett professzorokat a Pozsonyban alapítandó új egyetem számára. A fiatal humanista költőnek megtetszett a két csillagász, és meghívta őket hazánkba. Az Academia Istropolitana 1467-ben nyílt meg Pozsonyban, s Regiomontanus és Ilkus a fennmaradt kéziratok tanúbizonysága szerint valóban az egyetem professzorai közé tartozott, de hogy mit és mennyi ideig tanítottak, arra nézve nincs megbízható adatunk. Fennmaradt viszont Ilkus pozsonyi tanárságának egy közvetett bizonyítéka. Az Országos Széchényi Könyvtár kéziratára őrzi a középkor legnépszerűbb szerzőjének, Sacrobosconak egy csillagászati dolgozatát, amely majdnem bizonyosan az Academia Istropolitana tankönyvei közül való. A kéziratot megtalálható Pietro Barbonak, Ilkus római gazdájának családi címere.

Johannes Müller – ismertebb nevén Regiomontanus – magyarországi tartózkodásáról már sokan írtak. Aki a budai Várban sétál, az a Történeti Múzeum egyik teraszán a szobrával is

¹ Forrás: Vargha Domokosné: Mátyás király csillagásza. = Élet és Tudomány, 1997. 35. sz. pp. 1103–1105.

² 'Egy bécsi és két krakkói csillagász párbeszéde Gerardus Cremonensis bolygóelméletének balgaságairól'

találkozhat. A kiváló csillagász négy igen gyümölcsöző évet töltött hazánkban. Művei közül három – a 'Canones LXIII in Tabulam primi mobilis',³ az 'Epitome Almagesti, seu Megales syntaxeos Ptolemaei'⁴ és a 'Tabulae directionum et profectionum'⁵ – Magyarországon készült, s a Mátyás gyűjtötte Corvina Könyvtár része volt. Díszes kiállításuk ellenére e kötetek a csillagászok mindennapi megfigyelő munkáját szolgálták: csillagászati számításokhoz szükséges tudnivalókat tartalmaztak. Az esztergomi vár csillagászati freskói élénk varázsolják azt a környezetet, amelyben Regiomontanus Vitéz János udvari csillagászként dolgozott. Kapcsolatuk egyébként még az érsek nagyváradi püspökségének idején kezdődött, akkor kezdtek levelezni egymással.

Ilkus Márton sokkal hosszabb időt töltött Magyarországon, mégis jóval kevesebbet tudunk róla. Az biztos, hogy sokáig a királyi asztrológus tiszteletét töltötte be Mátyás mellett. Egy fennmaradt levél tanúsága szerint a király Bécs ostroma idején is maga mellett tartotta, annyira bízott a jóslataiban.

A pozsonyi egyetem mindössze néhány évtizedig állt fenn. Mátyás 1480-ban új főiskolát nyitott a budai Várban, az ottani dominikánus kolostorban. Ott tanított Ilkus is, olyan kiváló csillagászokkal együtt, mint a német Theodoricus Sebastianus Winshemius.

Mátyás király várbeli akadémiaja nem tévesztendő össze a király által megálmodott grandiózus, de soha meg nem épített budai egyetemmel, amelynek tervét Heltai Gáspár krónikájából⁶ ismerjük. A budai Dunaparton létesítendő „egyetemi városnak” állítólag negyvenezer hallgatója lett volna. Az egyetem szolgálatára iparosok és kereskedők is települtek volna az új várnegyedbe. És a prépost avagy rektorsághoz, és az oekonomussághoz jeles és nagy jószágot akar vala szakasztani.

A Budai Akadémiában dolgozott Hans Dorn neves műszerkészítő is. Ma a krakkói Collegium Maius múzeuma őrzi azokat a műszereket, amelyeket Ilkus Márton rendelt meg tőle, s amelyeket a Jagelló Egyetemre hagyományozott. A Dorn-féle asztrolábiumnak, éggömbnek és torquetumnak már a maga korában is akkora híre, s oly nagy értéke volt, hogy 1496-ban, Krakkóba érkezésükkor, maga az egyetem rektora fogadta a város kapujában a Budáról érkezett örökséget.

A műszerek mellett könyvek is kerültek Ilkus hagyatékaként Krakkóba. A Jagelló Könyvtárban őriznek egy Ilkus kézjegyével ellátott kéziratot, amely tökéletes másolata Regiomontanus 1467-ben Esztergomban készült 'Tabulae directionum'-ának.

De térjünk vissza az egykor Sárospatakon őrzött Ilkus-kéziratra!

Az 1468-ban feltűnt üstökös igen fényes és feltűnő égi jelenség volt. Bylica figyelte meg Pozsonyban 1468. szeptember 22-én. Johann Holetschek 'Untersuchungen über Grösse und Helligkeit der Kometen und ihrer Schweife'⁷ című könyvében megadja ennek az üstökösnek a részletes adatait. Ilkus előtt – mint megtudjuk – már kínai csillagászok is rátaláltak, nagyon valószínű viszont, hogy Európában ő volt az első megfigyelője.

A tizenegy oldalas kis tanulmány négy fejezetből áll. 1. Azoknak az üstökösöknek a csoportja, amelyekbe ez az üstökös tartozik. 2. Azok a bolygók, amelyekkel az üstökösnek közelebbi kapcsolata van. 3. Azoknak a veszélyeknek az összegzése, amelyeket az üstökös hozhat. 4. A fellépő bajoknak az ideje.

³ 'Rektaszcenzió-számítási táblázatok 63 oldalon'

⁴ 'Latin nyelvű részletek Ptolemaiosz Almagestjéből'

⁵ 'Táblázatok horoszkópszámításokhoz'

⁶ Chronica az magyaroknac dolgairól, mint iöttec ki a nagy Scytiából Pánnoniában, es mint foglaltác magoknac az országot, es mint birtác ászt hertzegről hertzegre es királyról királyra, nagy soc tusakodásokkal es szántalan soc viadallyocka, mellyet Heltai Gaspar meg irta magyar nyeluen, es ez rendre hoszta az Bonfinius Antalnac nagy könyueből es egyéb historias könyuekből nem kiczin munkául. Colosvarot, 1575. Heltaj Gasparne. (– a szerk. kieg.)

⁷ 'Vizsgálatok az üstökösök és csóváik nagyságáról és fényességéről' (Bécs, 1896)

A fejezetek címei arról árulkodnak, hogy az írásnak – a kor szokásához híven – elsősorban asztrológiai célja volt. De tudományos értéke is van Ilkus megfigyeléseinek, erről az üstökösről ugyanis igen kevés feljegyzés maradt fenn.

Mátyás halála után II. Ulászló fogadta szolgálatába Ilkus Mártont, s a tudós egészen haláláig, 1493-ig Magyarországon tartózkodott. A hazánkban eltöltött csaknem harminc esztendő alatt számos humanista tudóssal és politikussal került közeli kapcsolatba. Ezek közül talán Janus Pannoniussal kötött barátsága volt a legfontosabb. Az 1468-ban feltűnt üstökös nemcsak a csillagászt bővölte el népszerűségével, hanem a költőt is versre ihlette. A Nyárdél egén ragyogó üstökös 'De stella aestivo meridie visa' című költeményt Weöres Sándor fordította magyarra.